

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti

Sara Soldo

Lik intriganta u romanu *Požeški đak* Miroslava Kraljevića

Završni rad

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Brunčić

Osijek, 2018.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti

Sara Soldo

Lik intriganta u romanu *Požeški đak* Miroslava Kraljevića

Završni rad

Područje humanističkih znanosti, filologija, teorija i povijest književnosti

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Brunčić

Osijek, 2018.

Sadržaj

1. Uvod	1
3. Razdoblje romantizma u hrvatskoj književnosti	2
2. Književni rad Miroslava Kraljevića	4
2.1. Književnopovijesna recepcija romana <i>Požeški đak</i>	4
4. Lik i narativne figure prema Pelešu	6
4. 1. Psihemska narativna figura	7
4. 2. Sociemska narativna figura	8
4. 3. Ontemska narativna figura	8
5. Lik intriganta	9
5.1. Lik intriganta u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća	9
5. 2. Nišić Praznogradski kao lik intriganta	9
6. Zaključak	15
7. Literatura i izvor	16

Sažetak i ključne riječi

U radu se analiziraju obilježja intriganta na primjeru lika iz našeg prvog romana dvojakog naslova — *Požeški đak* ili *Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo, sladki svoj narodni jezik*. Miroslav Kraljević, ugledni Požežanin posebnih ambicija i vrijednosti, autor je djela iznimno važnog za noviju hrvatsku književnost. *Požeški đak* ili kako ga sam Kraljević naziva „prvi naški izvorni roman“ napisan je u Križevcima 1851. godine, za vrijeme zloglasnog Bachova apsolutizma uz neumoljivu cenzuru i germanizaciju. Rad se sastoji od dva dijela. U prvome će se dijelu s književnopovijesnog stajališta predstaviti stanje hrvatske književnosti u 19. stoljeću, književni rad Miroslava Kraljevića te osnovne karakteristike romana *Požeški đak*. Budući da je cilj ovoga rada predstaviti lik intriganta, u drugome će se dijelu s književno-teorijskog stajališta progovarati o liku i narativnim figurama, oslanjajući se pritom na djelo Gaje Peleša *Tumačenje romana*. Zatim će uslijediti kratki pregled pojavnosti lika intriganta u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća te analiza demonskog duha Ništića Praznogradskog. Na samom kraju rada donosi se zaključak.

Ključne riječi: romantizam, Miroslav Kraljević, narativne figure, intrigant

1. Uvod

U ovom će se završnom radu analizirati lik intriganta u Kraljevićevu jedinom književnom ostvaraju – *Požeškom đaku*. U prvom dijelu rada donosi se pregled književnopovijesne literature o stilskoj formaciji romantizma te skroman, ali iznimno značajan književni doprinos Miroslava Kraljevića. Zatim se u radu iznosi teorijski okvir o liku i narativnim figurama prema djelu Gaje Peleša *Tumačenje romana*. Uslijedit će kratki pregled autora 19. stoljeća, koji su u svojim djelima oblikovali lik intriganta. Potom će se analizirati lik Ništića Praznogradskog, a analizirani će se elementi potkrijepiti citatima iz književnog predloška. Na samome kraju rada izložit će se zaključne misli.

3. Razdoblje romantizma u hrvatskoj književnosti

Romantizam se u europskoj književnosti javlja kao opreka klasicizmu. Zagovornici romantizma isticali su kako je predmet književnosti i umjetnosti svijet čovjekovih osjećaja. Nasuprot racionalizmu isticali su iracionalizam, osporavali su teze o antičkoj umjetnosti kao idealnoj te tražili izvorišta u pučkoj umjetnosti i usmenom stvaranju vlastitog naroda (Flaker, 1976: 105). Pojam romantizma označuje nešto romantično, pustolovno, čudesno, a zatim i osjećajno.

U Hrvatskoj se romantizam pojavljuje početkom 30-ih godina 19. st. U to se doba stvarala i moderna hrvatska nacija, a upravo su jezik i preporod književnosti bili glavni, odlučni pokretači toga cilja. Time se dokazuje da Hrvatska nije otok, nego je povezana s Europom. (Barac, 1954: 49) te je uspio ostvariti književno jedinstvo među Hrvatima, stoga se može smatrati uspješnim. Jelčić ističe i razlike hrvatskog u odnosu na europski romantizam. Europski romantizam bitno određuje individualizam koji vodi u melankoliju, zasićenost, pesimizam nasuprot hrvatskom književnom romantizmu kojeg karakteriziraju zajedništvo, samopouzdanje i vjeru u budućnost, stoga tu nema mistike, ironije i svjetske boli. Jedan od tematskih fokusa hrvatskog književnog romantizma je domoljublje, dok je u europskom književnom romantizmu ono dakako važan, ali ne i središnji motiv, budući da tu ulogu preuzima ljubavna tematika. Domoljubni motivi se u oba književna romantizma odražavaju kroz povijesne motive, jezik, identitet i izgradnju nacije, a lirika je njihov dominantni rod. Pisци su kolektivno poneseni valom „domorodstva“, zbog čega nije bilo međusobnih polemika (Tomasović, 1998: 7).

Kao što Mirko Tomasović ističe u članku *Razdoblje romantizma u hrvatskoj književnosti*, romantizam se kao stilska formacija u hrvatskoj književnosti razvija od tridesetih do osamdesetih godina 19. stoljeća i to bez fatalnog zakašnjenja u odnosu na ostatak Europe. Hrvatska se tada u svakom pogledu oslonila na naprednije zemlje, čiji su se romantičarski utjecaji osobito odrazili na njezinu književnost. Sjeverni dio bio je pod njemačkim utjecajem, na jugu se osjećao talijanski romantizam, a nije izostao ni utjecaj ostalih slavenskih zemalja poput Poljske i Rusije. Postojanje hrvatskog romantizma neupitno je, a to potvrđuje sljedeće: on „ima svoju prethodnu fazu, predromantizam, ima svoje vremensko trajanje, kad je dominantna, i produženo, postromantizam. Uspostavio je tipične žanrove i vrste, očitovao se kroz ukus, osjećajnost epohe, izrazio se sredstvima tzv. izvanjskog i unutarnjeg romantizma.“ Zbog navedenoga hrvatski je romantizam potrebno

respektirati kao razdoblje u hrvatskoj književnosti koje se „manifestiralo kroz tipične gradacije i preobrazbe ukusa, kroz žanrovske težnje u beletristici, da je time i naša prošlostoljetna baština imala svoj europski kontekst.“ (Tomasović, 1998: 7-14)

Kako Jelčić navodi u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*, razdoblje *kasnog romantizma* označio je Bachov apsolutizam čiji se utjecaj osjećao se kroz cijelo šesto desetljeće. Hrvatski preporodni snovi ostaju neostvareni, a samostalnost Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije pogažena. Razočaranje hrvatskog građanstva pojačava germanizacija koja se nemilosrdno proširila u sva područja javnog života. Koliko je snažan pritisak apsolutizma na hrvatsku književnu scenu, potvrđuje činjenica da se osim *Narodnih novina* nijedna druga publikacija nije održala. U to se vrijeme osim Miroslava Kraljevića¹ ističu: Mirko Bogović, urednik *Nevena* i vođa hrvatske književnosti, književnica Dragojla Jarnević, političar i žestoki čuvar hrvatskoga jezika Ante Starčević, Janko Jurković, Luka Botić, Adolf Veber Tkalčević, Josip Eugen Tomić i Franjo Marković, dok su za razvoj dramske književnosti i hrvatskog kazališta zaslužni Dimitrije Demetar i Josip Freudenreich (Jelčić, 2004: 191-192).

Pod pojmom *protorealizam* Flaker u svojim *Stilskim formacijama* podrazumijeva prijelazno razdoblje od romantizma k realizmu². Naziv prihvaća, odnosno preuzima od poljskog filologa Henryka Markiewicza koji za *protorealizam* kaže da „respektira načelo realne fikcije i blagih estetskih kvaliteta koje su zasnovane na pretpostavkama zdravog razuma, izmirenja sa zbiljom, umjerenog liberalizma ili tradicionalizma.“ (Flaker, 1976: 67, 71). Hrvatski su romantičari konstituirali skoro sve književne rodove i vrste: najzastupljenije je lirsko pjesništvo, od ljubavnih i misaonih pjesama u narodnoj tradiciji, do epskih poema bajronovskog tipa. Često se pišu putopisi, baš kao i prve drame, začinje se fikcionalna proza, uglavnom novelistika, te nastaju prvi primjeri dnevničke književnosti (Bobinac, 2012: 148).

¹ „Rodio se 25. VII. 1823. godine u Požegi, gdje je također pohađao osnovnu školu i gimnaziju. Nakon filozofije u Pečuhu, završio je pravo u Györu (Mađarskoj). Bio je upravni županijski činovnik u Križevcima, Našicama i Požegi, gdje je bio i podžupan. Godine 1867., bio je član regnikolarne deputacije u izradbi zakona o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, od 1870.-1874. godine obavljao je dužnost velikog župana u Požegi i virovitičkoj županiji, a umro je 16. IX. 1877. godine“. Prema: Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga I., Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa (1750-1881)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004., str. 300.

² Približavanje realističkoj koncepciji pisanja u *Požeškome đaku* vidljivo je u opisima pojedinih likova te u naglašenom zanimanju za stvarni život i svakodnevicu konkretne društvene sredine (vjerni opisi građanskih i obrtničkih navika te slavonskih običaja). Prema: Jelčić, Dubravko, *Vallis aurea*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1977., str. 76.

2. Književni rad Miroslava Kraljevića

Miroslav Kraljević bio je istaknut organizator kulturnog života u rodnome kraju; 1862. osnovao je u Požegi tiskaru, izdavao lokalni književni časopis *Slavonac*³, *Požeški pučki kalendar* te je priredio drugo izdanje Kanižlićeve *Svete Rožalije* (Frangeš, 1987: 476). Potvrdio je Kraljević da je skrb o jeziku jedna od konstanti koje prate hrvatski književni život i da o njoj nisu brinuli samo jezikoslovci nego i književnici, napisavši prvi hrvatski roman kojemu je puni naslov *Požeški đak* ili *Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj narodni jezik*. *Požeški đak* ili kako ga sam Kraljević naziva *prvi naški izvorni roman* napisan je u Križevcima 1851. godine, za vrijeme zloglasnog Bachova apsolutizma, u strogoj apsolutističkoj vladavini, uz neumoljivu cenzuru i germanizaciju; kada nije bilo dozvoljeno o hrvatskom narodu i narodnosti s toliko ljubavi i ushićenosti pisati. U *Predgovoru* djela autor objašnjava svoje motive i intencije, iznosi niz socioloških i kulturnih napomena bitnih za shvaćanje položaja romana u našoj sredini tijekom 19. stoljeća. Kraljević narodu želi podariti roman na narodnom jeziku, posebno se obraća ženskoj čitateljskoj publici kao najvjernijoj, svjestan je da romani nisu na dobrom glasu, a priznaje i manjkavost vlastitoga djela u jezičnom i stilskom pogledu. Koliki je značaj Kraljevićeve pothvata potvrđuju riječi Petra Preradovića: „(...) Ja Vam mogu utoliko samo kazati, da Vam je djelo svakojako zaslužno, jer ste Vi njime prvi jarak zaorali u cjelini zemlje narodnog romana.“ (Detoni Dujmić, 2003: 14).

2.1. Književnopovijesna recepcija romana *Požeški đak*

Za Kraljevićev roman najlakše bi bilo reći da pripada književnoj naivi. S konvencionalnom pričom o dvoje zaljubljenih, koji na svom putu do sreće moraju svladati brojne prepreke, s pohvalama prijateljstvu, radu, obiteljskom životu, uz opise prepoznatljivih požeških lokaliteta, roman zabavan i poučan, pisan deset godina prije izlaska, otvara novo poglavlje u povijesti hrvatske književnosti, uvodeći u nju roman kao najkompleksniju književnu vrstu (Jelčić 2004: 205-206). Što se tiče kompozicije, ona je građena linearno, a to znači da takav tip razvija samo jednu osnovnu radnju uz tek poneku epizodu koja nikada ne

³ Časopis *Slavonac*, izlazio je tri puta mjesečno i tijekom prve godine uspio je okupiti nekoliko značajnijih imena starijih pisaca poput Demetra, Bogovića i Preradovića, kao i nekih mladih na čelu s Augustom Šenoom i Josipom Eugenom Tomićem. (Šicel, 2004: 196, 300).

prelazi u samostalnu (Lasić, 1965: 187). „Likovi su plošni, statični, zadanih osobina. To su goli aktanti koji samo ispunjavaju određenu funkciju u strukturi priče. Oni nose stalne attribute i ne mijenjaju se tijekom fabularne progresije. Shema karakterizacije jest crno-bijela; tu polarizaciju naznačuju već i imena akatanata: glavni lik zove se Petar Dobrotvor, a njegov zli protuakter-varalica zove se Ništić Praznogradski.“ (Nemec 1995: 68). U svojim *Stilskim formacijama*, Flaker ističe romantizam kao stilsku formaciju kojom se izražavaju krajnosti u osjećajima, pa tako možemo govoriti o romantičarskoj hiperbolizaciji osjećaja (Flaker, 1976:117). Likovi su neprekidno u povišenom raspoloženju i svaka je njihova akcija praćena u pravilu snažnim emocijama. Upravo je sladunjava romantičarska sentimentalnost, puna suza, uzdaha i prenaplašene osjećajnosti karakteristika platonske ljubavi Petra i Ljubice. Stvaranje fabularne napetosti Kraljević postiže: naglim i nemotiviranim obratima, krađom i zamjenom pisama, prerušavanjima te brojim drugima (Nemec, 1995: 68-69). Forma pisma Kraljeviću je „omogućila da neposredno priča o običajima, krepostima i prilikama svoga doba“ (Lasić, 1965: 193). Vidljivo je kako je Kraljević zbivanja svojega romana smjestio u Slavoniju, a kao središnji lokalitet odabrao je svoj rodni grad Požegu. Od ostalih lokaliteta koji postoje i danas spominju se: Osijek, Brod, Nova Gradiška, te Sarajevo, Pečuh i Belgija kao strani. Uz običaje i navike građana, Miroslav Kraljević navodi i neke lokalne legende, narodne pjesme, poslovice, folklorne svetkovine, a u daljoj se pozadini naziru i grublje oslikana politička gibanja, koja imaju veliku važnost zbog doze dokumentarnih i izvještajnih pojedinosti o požeškom kraju (Dujmić, 2003: 17).

4. Lik i narativne figure prema Pelešu

Peleš lik naziva znakom osobnosti koji je kao takav sastavni dio složene strukture sačinjene od tematskih i izražajnih sastavnica. Ne smije se zanemariti da je lik umjetna činjenica i izravno ga se ne smije miješati s izvanknjiževnim značajkama te da je izrazito značenjski opterećen. Nadalje, kaže da promatramo li lik u sklopu tematskog sustava određene književne strukture, zapazit ćemo da osobni znak dobivamo u sjecištu ontoloških, socioloških i psiholoških nizova. Lik je prema tome moguće pratiti u njegovu fabularnom razvitku, određujući ga u svakom segmentu dotad danim obilježjima ili kao cjelovit znak koji se dobiva završetkom teksta, zatvaranjem književne zbilje u kojoj je on bio djelotvornom sastavnicom. Prihvatimo li tvrdnju da je lik znak, prema semiološkim određenjima on to jest jer je dio jednoga u sebe zatvorenog reda, odnosno koda, te u njemu dobiva svoje pravo značenje. Izvučemo li ga iz koda, on se u svojoj osnovi mijenja, prestaje biti znakom i postaje simbolom, samostalnom značenjskom vrijednošću. Lik je izrazito autonomna značenjska jedinica koja opstoji prvenstveno po tome što je funkcionalna sastavnica književne strukture (Peleš, 1982: 44)

Pojedinačnosti pripovjednog teksta uspostavljaju se kao tri vrste narativnih figura: narativne figure osobnosti, narativne figure skupnosti i narativne figure opstojanja. Pojam narativna figura odnosi se „na svaku izdvojenu i determiniranu značenjsku jedinicu pripovjednog svijeta“ (Peleš, 1999: 223).

Narativna figura omogućuje da se teme imenuju drugačije i da se rasporede prema vrstama, odnosno semantičkoj razini. „Jezgra narativne figure ona je odrednica po kojoj se razaznaje semantička razina, mjesto te pojedine jedinice u značenjskom kompleksu pripovjednog teksta“ (Ibid, 228). Svaka narativna figura sastavljena je od svoje jezgre, primjerice imena, oko koje se okupljaju atributi i pridjevi. Njih treba pobliže imenovati što se postiže „izvedenicama složenim od prvog članka *psih*-(označuje osobnost), *soci*-(skupnost) i *ont*-(opstojanje), dodavajući im kao drugi članak -em, dobiven od izričaja semem pa tako nastaju složenice - psihem, sociem i ontem koje će poslužiti kao izričaji jezgri i atributa“ (Ibid, 228). Tako autor razlikuje tri vrste značenjskih sastavnica i imenuje ih: psihem, sociem i ontem i tri vrste narativnih figura: psihemsku, sociemsku i ontemsku.

Ovakvom razdiobom značenjskih sastavnica i jedinica pripovjednog teksta može se točno odrediti hijerarhijska razina pojedinih figura. Psihemska narativna figura na najnižoj je

razini i ne uključuje druge narativne figure, kao što je to slučaj sa socijskom i ontomskom narativnom figurom. Socijska narativna figura uključuje dio svojstava nekoliko psihemskih narativnih figura, a ontomska to čini sa psihemskom i socijskom narativnom figurom.

4. 1. Psihemska narativna figura

„Ferdinand de Saussure lik vidi kao semiotički entitet. Liku se može varirati ime, pozicija u odnosu prema drugima, karakter te funkcija ili postupci. Ime je instrument razmjene koji dopušta da se neka nominalna jedinica zamijeni zbirom značajki (...)“ (Ibid, 229). *Ja* u priči više nije zamjenica nego ime; onaj tko se tako naziva sebi pripisuje *označeno*. Lévi-Strauss govori kako „lik valja promatrati šire nego što je to njegova funkcija, odnosno radnja koju obavlja u priči“ (Ibid, 230). Lik je *svežanj razlikovnih obilježja*, a slično zaključuje i Lotman, ustvrdivši da je lik *skup distinktivnih značajki*.

Prema Margolinu pet je „uvjeta da bi se uveo karakter:

1. opstojanje u jednoj pripovjednoj domeni
2. identitet ili mogućnost da se odrede neka svojstva u svakom stanju stvari
3. jedinstvenost ili mogućnost razlikovanja individue od drugih sudionika u istom stanju stvari
4. paradigmatička jedinica, odnosno sređivanje svojstava u svakom stanju stvari
5. kontinuitet, odnosno mogućnost povezivanja različitih vremenskih faza individue u sveukupan uzrok svojstava“ (Ibid, 233-234).

Peleš se osvrće na Phelanova određenja triju koncepcija književnog karaktera. Te su tri funkcije: sintetička, tematska i mimetička. Sintetička funkcija zapravo je estetska, odnosi se na način konstrukcije neke tekstovne jedinice. Tematska je funkcija idejna, a mimetičkom se određuje referencija ili reprezentacija. Phelan dalje ističe kako se navedene funkcije „mogu biti ostvarene ne samo kao individue, prema nama – psihemske narativne figure, već i kao bilo koja predstavljena jedinica teksta, uključujući događaje, stanja i postavbe“ (Ibid, 235).

Lik ili psihemska narativna figura naglašeno je razgraničena u romanu i to ne samo u slučaju junaka, odnosno glavnog lika, nego i kod drugih osobnosti toga pripovjednog svijeta. Njezin značenjski snop čini jezgra, a to je obično osobno ime i svojstva, odnosno značenjske

sastavnice s atributima osobnosti u svojoj dominantni. U tom značenjskom sklopu koji tvori narativnu figuru, nalaze se psihemi ili svojstva osobnosti, odnosno sastavnice, iako se u njemu mogu javiti i druge dvije vrste sastavnica, sociemi i ontemi (Ibid, 236-237).

4. 2. Sociemska narativna figura

„Sociemska narativna figura tvori se od semantičkih čestica ili semema koji pripadaju različitim psihemskim figurama. I na taj se način pojedine jedinice osobnosti uklapaju u figuru više semantičke razine – sociemsku narativnu figuru“ (Ibid, 246). Po nekim svojim značenjskim dijelovima, ona se uklapa u najvišu razinu i postaje sastavnicom ontemske narativne figure. Sociemska figura skup je psihemskih figura. Jezgra semantičkog polja u ovoj figuri ime je neke skupine. U skupinu Peleš ubraja likove, te materijale i kulturne predmete. Pomoću sociemske figure saznaje se bogata riznica društvenih pojedinosti i predstavlja se socijalna slika. „Sociemska figura može imati, gledajući iz perspektive društvenih grupa, različite tipove udruživanja, od rodbinskih, etničkih do gospodarstvenih i ideoloških“ (Ibid, 249). i bez te figure nemoguće je raspoznati socijalnu sliku i društvene pojedinačnosti teksta te odrediti ili usporediti zbilju u kojoj se nalazimo ili onoj koja nam je prethodila.

4. 3. Ontemska narativna figura

Ontemska narativna figura najviša je semantička razina pripovjednog teksta i u nju su uključena i sociemska i psihemska narativna figura. U suvremenoj se terminologiji ontemska narativna figura naziva općom temom djela. Sociemska i ontemska narativna figura nastaju „uopćavanjem“ psihemske narativne figure, koja je najniže semantičke razine i „zato su kategorije predmeta, vremena, prostora i sličnih pojedinačnosti, koje obično čine kontekst, pozadinu, okružje romanesknog svijeta, iskazane u sociemskim i ontemskim figurama“ (Ibid, 256). Bez postojanja ontemske figure nemoguće je rekonstruirati književni mogući svijet jer se ne mogu obuhvatiti sve jedinice kojima se kategorije opstojanja predstavljaju.

5. Lik intriganta

5.1. Lik intriganta u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća

Važnu ulogu u romanu imaju likovi intriganata⁴, suparnika idealnih junaka čija su čista suprotnost. Oni daju dinamiku radnji: nositelji su trivijalnih scena otmice, trovanja i ubojstva, usporavaju radnju i održavaju fabulu napetom do samoga kraja (Šicel 1993: 27). Pojavom lika intriganta roman hrvatske književnosti dobiva sasvim novu dimenziju jer on uzrokuje mnoge zaplete i obrate. Mirko Bogović autor je novele *Slava i ljubav* u koju uvodi lik okrutnog intriganta imenom Krivudić (Sekulić, 1970: 139). Godine 1863. godine Miroslav Kraljević objavljuje prvi naš izvorni roman u kojemu mutne poslove obavlja Ništić Praznogradski. Književnica Dragojla Jarnević godinu dana kasnije objavljuje roman *Dva pira* u kojemu je tip *zla* predstavljen kroz lik Nehajkovića, vlastelina koji je zanemario svoje hrvatsko podrijetlo te stao na ugarsku stranu. Roman *Zlatarovo zlato* prvi je u nizu Šenoinih povijesnih romana, a Grga Čokolin, predstavlja tip intriganta prisutnog u svim kasnijim Šenoinim povijesnim romanima. Fichtenberg spletkari u Becićevoj *Kletvi nevjere*, Bogdanić, Drmačić i Grga Prišlin u Šenoinim romanima *Čuvaj se senjske ruke*, *Seljačkoj buni* i *Kletvi*. Kumičić je dodatno zapetljao roman *Olga i Lina* likom intriganta Artura Steinera (Lasić, 1965: 183-184; 194). Lik nezasićenog i moralno iskvarenog nitkova obilježio je razdoblje prije, ali i nakon Miroslava Kraljevića, osobito u romanima našeg najvećeg romansijera Augusta Šenoa.

5.2. Ništić Praznogradski kao lik intriganta

Kraljević je kao središnju temu romana uzeo čistu ljubav mladića i djevojke prožetu socijalnim i nacionalnim elementima. Njihova je ljubav iskrena, mladenačka, topla i vječna, ali im na putu stoje različite prepreke koje moraju savladati kako bi na kraju objavili i okrunili zajedničku sreću. Prepreke pred ljubavnicima različita su karaktera: klasne razlike (Petar je opančarev sin, a Ljubica kćerka državnog činovnika), interesi roditelja (ovo se ponajprije odnosi na Ljubičinu majku, koja svoju kći želi bogato udati) te intrigant koji ubija bez milosti, zapravo varalica tajanstvenog podrijetla koji samo za sebe želi djevojku i njezin miraz (Nemec, 1995: 67):

⁴ „*Intrigant*, osoba koja lukavstvom ili sa zlom namjerom pokreće i zapleće događaje; spletkar, smutljivac.“

Prema: *Hrvatska enciklopedija, Intriga* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27689>, 2.rujna 2018.)

„Petar osjeća goruću ljubav u svojim grudih prama Ljubici, a i ja? Petrova je ljubav iskrena, a moja samo gadna pohlepnost, te zato je posve naravnije, da je i Ljubica tomu mladomu i liepomu dečku većma nagnuta nego meni; dakle to Petrovo čuvstvo prama Ljubici odveć mi je na putu: te zato ja svoj cilj ili kasno ili nikada neću moći postići.“⁵ (91)

Prema Forsterovoj najosnovnijoj klasifikaciji Nišić Praznogradski pripada skupini plošnih likova, budući da se tijekom radnje ne razvija i ne podliježe promjenama (Grdešić, 2015: 65). Nišića u radnju uvodi Ljubičina majka, koja opančarici Kati jasno daje do znanja da ruku svoje kćeri nikada neće dati njezinu sinu, već nekom od ugledne gospode. Iz odlomka koji slijedi, vidljivo je da je gospođa Jula oduševljena Nišićem i njegovim visokim položajem u društvu, ne mareći pritom što je puno stariji od njezine kćeri. Ponosno govori sljedeće:

„(...) ta sad me već gospoda, varmeđski pisari, učtivo pitaju, što radi frajlica Ljubica? a i gospodin Nišić, bogati gavalir, što je ovih danah iz Banata došo, reko mi je, ako bi ga Ljubica htjela, a ja bi tomu privoljela, da bi ju kako stoji umah uzeo; ja sam mu kazala da bi to za moju Ljubicu sreća bila, al zasad je još premlada, znate li vi majstorice, rekoh, što je taj gospodin Nišić? on je spajia u Banatu, čovjek doduše već malo u dobi; al drugačie aferim.“ (42)

Marijan Bobinac u svojoj knjizi *Uvod u romantizam* iznosi tipove likova koji se javljaju u romantizmu, a upravo su dijabolični likovi zastupljeni u ovome romanu. Njih predstavljaju Turci, ali i lik Nišića Praznogradskog. „Razbojstvo, incest, ubojstvo najbližih članova obitelji, česta su zločinstva tih demonskih likova što u sebi nose tu neku vrstu pakla i uništavaju sve što im stane na put.“ (Bobinac, 2012: 256) Oštro polarizirajući svoje likove, Kraljević je lica junaka razdjelio u pozitivna i negativna. Tako se u skladu s crno-bijelom karakterizacijom uz Nišića vežu sljedeći *psihemi*: oholost, pokvarenost, sebičnost, bezosjećajnost itd. Demonski duh i karakter Nišića Praznogradskog, odnosno Markerovića ili Teodora Zloćuda kako se prije zvao, pravi je primjer lika koji je sposoban učiniti sve kako bi se domogao lagodnog života i ugledne pozicije. Čitajući djelo otkrivamo sve njegove pakosti i zločine:

⁵ Citirano prema Kraljević, Miroslav, 2003. *Požeški đak* ili *Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo, sladki svoj narodni jezik*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredila Dunja Detoni Dujmić, Zagreb. Sve citate iz navedena djela u završnom radu donosim tako da na kraju citata u zagradu stavljam broj stranice na kojoj se citat nalazi.

„Dvadeset godina već je prošlo kako sam u Banatu Bogotića ubio, ženu mu otrovao, a sve blago i bogatstvo njihovo prisvojio, nu za to nitko ne zna. dosta, a halber zwölfte i makao dati će još više. (...) Zasljepio sam sve, te me sada drže za spajiu, i tako u poštenju i počitavanju, rekao bi, plivam, kao riba u vodi.“ (91-92)

Monotoniju objektivnog izvještajnog pripovijedanja Kraljević je nastojao razbiti epistolarnom tehnikom te brojnim monolozima glavnih likova. Stanko Lasić navodi različite tipove unutarnjih monologa, a posebnog je tipa *monolog-analiza*, odnosno „svestrano ispitivanje vlastite situacije“ (Lasić, 1965: 202). O Ništićevim namjerama i spletkama doznajemo najčešće iz forme citiranog unutarnjeg monologa⁶, a upravo njime započinje drugi dio romana:

„(...) uzdahnu svejedno, ko da mu je težak kamen sa srдца pao, te si u pameti pomisli: odoše hvala Bogu oni, koji bi me u mojemu poduzeću smesti mogli! Sad već nije drugo, od potrebe, nego žurno za poslom, te nijedan čas ne propustiti, već nastojati, da se što prije s Ljubicom vjenčam. Nu kako bi bilo najbolje to izvesti? znam već gdje treba, da se žilica dotakne: Ljubica se je meni, kad sam njegda stao Petra hvaliti, ponješto privrženom ukazala, dakle ćemo kod te taktike ostati, i tako si njeno nagnuće pribaviti.“ (116)

Liku intriganta pripada sve ono što nadilazi okvir normalnog, društveno prihvatljivog i dopuštenog, kao takav ključan je za razvoj i tijek fabule. Djeluje kao potpuna suprotnost junaku, predstavlja opasnost i prijetnju, svojim spletkama i podvalama zapliće i raspliće radnju te joj daje živost i dinamičnost. Ništić Praznogradski predstavlja tip zla koji je usko vezan uz moć i želju za posjedovanjem. Njegov fizički izgled odgovara njegovoj ružnoj unutrašnjosti što je predstavljeno izravnom definicijom:⁷

„Ništić je bio čovjek od 45 godina, lica rapava i blieda, ko u čovjeka, koi je, kako ono običaju kazati, odviše živio, kosah crnih, siedimi dobro prošaranih, brkovah crnih, ako se mogu ono nekoliko dlakah, koje su Ništiću izpod nosa stajale, ko na ježu bodljike, brkovi

⁶ „Citirani unutarnji monolog pripovjedna je tehnika za prikaz svijesti analogna upravnom govoru, dakle, sastoji se od dvije rečenice, prve koja objašnjava tko i kako misli i koja u pravilu završava dvotočkom, te druge koja navodi samu misao lika u njezinu izvornom obliku – u prvom licu jednine i najčešće u prezentu.“ Prema: Grdešić, Maša, *Uvod u naratologiju*, Leykam international, Zagreb, 2015, str.172.

⁷ Izravnom definicijom pripovjedač navodi svojstva lika pomoću pridjeva ili imenice. Ibid., str. 68.

nazvati, žutkastih upalih očiuh, malena stasa⁸, onakova upravo, kano da bi grbav bio (...)“ (70)

Realistička opisnost, kako ju Flaker u *Stilskim formacijama* objašnjava, ima pomalo drugačiju funkciju. Naime, predmetno-konkretni i detaljizirani opisi interijera i eksterijera, odnosno gradskog i seoskog krajolika te izvanjskoga izgleda lika, bili oni smješteni na fabularnoj osnovici ili neposredno povezani s karakterizacijom, najčešće imaju funkciju profiliranja likova te prikaza njihova društvenog statusa (Flaker, 1976: 155). Kategorija opisa naglašava razlike u društvenim slojevima, što znači da o materijalnom statusu likova saznajemo upravo preko opisa njihovog izvanjskog izgleda. Neizravnom prezentacijom⁹ predstavljena je tajanstvena ličnost Ništića Praznogradskog, koja se veže uz sociemsku figuru lažnog spahije iz Banata:

„(...) on bo se je razglasio spajiom i bogatušem, što su posve potvrđivali izvanjski znaci, kano: najfinije njegovo odielo, zlatno prstenje dragim kamenjem urešeno, dukati, koje je isti Pravočina unišavši u sobu na stolu spazio bio; 4 konja, kočija k tomu svemu liepe rieči; koga dakle to sve ne bi zanelo?“ (70)

Iako se predstavljao kao ugledni vlastelin i bogataš, Ništić nije mogao pobjeći od onoga što uistinu je: manipulator, licemjer i lažljivac, čija je prisutnost u romanu stvorila i održavala narativni tok na liniji neprekidne napetosti. Kao spahija trebao je poznavati đaćki, odnosno latinski jezik kojim su se služili samo učeni i visokopozicionirani u društvu. S obzirom na to da nije nijedno od navedenog, Ništić je lukavo skrivao svoj pravi identitet. Vješto je obmanuo gospodina Pravočinu praveći se da je protivnik đaćkog, a veliki ljubitelj materinskog jezika i narodnosti:

„Starešina se čudi, što neće Ništić da đaćkim jezikom razgovara, misleći da nije moguće, da ne bi znao đaćki, pak opet dalje nastavi razgovor đaćki: -- Quomodo placet domine spectabilis hic Posegae. Ništić na to odrješito starešini odgovori: -- Boga vam! projdite se toga đaćkoga jezika! nisam mu ni u školah prijatelj bio, i da nisam morao đaćke škole učiti, ne bi ga ja nikad znao, nego moj pokojni otac nije mi dao mira (...)“ (67-68)

⁸ „J. K. Lavater je tvrdio da se osobnost ili karakter osobe može ustanoviti na temelju njegova ili njezina vanjskog izgleda (...) nisko čelo i nizak rast sigurni su znaci zločinačke naravi.“ Ibid., str. 75-76.

⁹ Neizravnom prezentacijom pripovjedač prikazuje lika kroz njegova djela, govor, izgled i okolinu. Prema: Grdešić, Maša, *Uvod u naratologiju*, Leykam international, Zagreb, 2015, 71

Kako bi postigao svoj konačan cilj, Ništić je zaboravio na sve moralne barijere koje bi ga trebale zakočiti u ostvarivanju vlastita nauma. Slobodno vrijeme kratio je stalnim smišljanjem i organiziranjem zavjera. Iznimno inteligentan, lukav i slatkorječiv, pridobio je povjerenje ključne osobe – Ljubičine majke. Iako nesvjesno upletena u Ništićevu mrežu intriga, gospođa Jula pomogla je ovome nitkovu u brojnim spletkama:

„Gospođa Jula, koje ovakovom krasnom izjavom Ništićevim zavedena, koje po suprugu o navedenih stvarih već prije ubavieščena, zaboravi na nanešenu si uvjedu, te se stade izpričavati, da ta sreća nije za njezinu još premladu kćer, nu Ništić znade na sve mudro odgovoriti, te svojimi liepimi riečmi na toliko gospođu domaću u srce dirnu, da ga je ova već odsada kao svoga zeta smatrala; sada dakle nije treba dvoumiti, hoće li se i uručeni poklon primiti.“ (95)

Kraljević kroz cijeli roman provlači ideju ljudske jednakosti vežući pritom zlo uz lažnog velikaša i stranca Ništića, a dobro uz male ljude. Lik intriganta determiniran je podrijetlom. Kao tuđincu pridodane su mu sve oznake i posljedice negativnosti; predstavljen je kao neprijatelj, zao, krvoločan te je kao takav zastupnik *ontema* poput moralne iskvarenosti i otvorenosti za demonsko:

„Sad ću se baviti ovdje u Požegi, dok Ljubica ne bude moja. A zašto ju ne bi uzeo? liepa je, mlada je, dobra je, da imam, tko će me u starosti poslužiti; ako mi baš dodija, ima u apoteki svakake vrsti prašakah i vodicah, što će pripomoći, da je se oslobodim. O mene budalasta čovjeka, ja zecu ražanj pravim, a zec još trči po šumi; hoće li me Ljubica hotjeti? zašto ne bi, roditelje joj već na svojoj strani imam, zlata i srebra dosta, a neće faliti ni liepih riečih.“ (92)

Zastupajući ideju da čovjekova (ne)vrijednost nije određena ni njegovim rođenjem ni njegovim društvenim položajem nego njegovim individualnim kvalitetama i osobnim značajem, Kraljević se služi simboličnim imenima kako bi karakterno odredio svoje likove (Jelčić, 1977: 73). Karakterizaciju analogijom Rimmon-Kenan smatra kao „pojačanje ili dodatno naglašavanje karakterizacije, a ne kao poseban tip karakterizacije, stoga što njezina sposobnost da karakterizira ovisi o već uspostavljenim osobinama likova.“ (Grdešić, 2005: 80). Prezimena intriganta analogna su njegovu karakteru i to tako da svojim značenjima upućuju na njegove temeljne osobine. Namjera da se analogijom karakterno odredi jedna od glavnih ličnosti romana rezultirala je prezimenima Ništić (kovanica od *ništa*) i Zloćud (kovanica od *zla ćud*):

„Ništića nema nigdje, a još manje spaije Praznogradskoga; istinabog, uzeo sam si takova imena, da ću se, kad do gusta dojde, moći izpričati, da sam samo šalu zbijao; ali ako onda, što će naravno sliediti, saznanu za pravo ime moje, biti će zlo i u zao čas po mene; jer k ostalim griehom mojim i to pripada, da sam od vojske utekao, dakle bjegunac, — tada sbogom Ljubice.“ (117)

Stanko Lasić u studiji *Roman Šenoina doba* razlikuje četiri vrste likova, a to su: tip *dobra*, tip *zla*, tip ambiciozne, tašte i pohotne žene te tip tajanstvenog dobročinitelja. Tip *zla* obično ima visoko mišljenje o sebi, ali nikada ne pobjeđuje, već naprotiv, biva kažnjen za sva počinjena zlodjela (Lasić, 1965: 183). Ništić je uspio u gotovo svim svojim naumima, ali u zadnji čas dolazi do raspleta situacije; nakon brojnih intriga i nedaća sve laži bivaju otkrivene, ubojica kažnjen, a ljubav Ljubice i Petra potvrđena pred Bogom:

„Za osam danah po ovom događaju prispiše glasovi, kako je Ništić u Osieku sa svojim katanom obješen. Potlam šest mjesecih obavi se sasvim u tihom vjenčanje Ljubičino sa Petrom, koi je međutim imenovan kapetanom u gradiškoj regimenti, kamo svoju liepu Ljubicu odvede. Kasnie postade rad svoga reda baronom i imade potomke svoje, koji može bit još i dandanas žive i vjerno služe cara svog austrijanskoga; ali i krjepko ljube milu svoju narodnost i sladki svoj narodni jezik, — što ćemo i mi činiti.“ (232)

6. Zaključak

Miroslav Kraljević *Požeškim đakom* otvora novo poglavlje u hrvatskoj književnosti, poglavlje u kojem roman postaje najpopularnijom književnom vrstom. Nadahnut preporodnim idejama, prvi naš izvorni roman, iako dijelom spriječen nepovoljnom političkom klimom, ugledao je svjetlo dana. Različiti likovi spletkara i varalica javljaju se prije, ali i nakon Kraljevića u književnim djelima brojnih autora, osobito Augusta Šenoa, koji će u svojim povijesnim romanima lik intriganta dovesti do razine savršenstva. Nakon provedene analize moguće je reći da je uloga negativca u Kraljevićevu romanu iznimno značajna, jer svojim lažima, obmanama, intrigama i zavjerama pokreće i ubrzava radnju. Kraljević je vrlo vješto oblikovao lik intriganta, a neka od njegovih osnovnih obilježja su: demonski duh i karakter, želja za posjedovanjem moći, strano podrijetlo, neprestano spletkarenje, dinamiziranje radnje, nasilje, iznimne manipulacijske sposobnosti, tajni identitet, nezasićenost, tragični završetak...

7. Literatura i izvor

1. Barac, Antun: *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije, Knjiga I., Književnost ilirizma*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1954.
2. Bobinac, Marijan: *Uvod u romantizam*, Zagreb, Leykam international, 2012.
3. Detoni Dujmić, Dunja: *Predgovor* u knj. M.Kraljević, *Požeški đak*, Zagreb, Matica hrvatska, 2003.
4. Flaker, Aleksandar: *Stilske formacije*, Zagreb, Sveučilišna naknada Liber, 1976.
5. Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb — Ljubljana, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1987.
6. Grdešić, Maša, *Uvod u naratologiju*, Leykam international, Zagreb, 2015.
7. Jelčić, Dubravko, *Vallis aurea*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1977.
8. Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, Naklada Pavičić, 2004.
9. Kraljević, Miroslav: *Požeški đak ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo, sladki svoj narodni jezik*, Zagreb, Matica hrvatska, 2003
10. Lasić, Stanko, *Roman Šenoina doba*, Rad JAZU; knj. 9, sv. 341, 1965.
11. Nemeč, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*, Zagreb, Znanje, 1995.
12. Peleš, Gajo: *Iščitavanje značenja*, Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 1982.
13. Peleš, Gajo: *Tumačenje romana*, Zagreb, Artresor, 1999.
14. Sekulić, Ljerka: *Književna tradicija u novelistici Mirka Bogovića*, u *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima, Od narodnog preporoda k našim danima*, [urednici: Flaker, Aleksandar i Pranjić, Krunoslav], Liber, 1970.
15. Tomasović, Mirko: *Razdoblje romantizma u hrvatskoj književnosti*, u *Dani Hvarskog kazališta*, knjiga 24: *Hrvatska književnost u doba preporoda (ilirizam, romantizam)*, Split, Književni krug, 1998.

16. Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga I., Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoe (1750-1881)*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2004.

17. Šicel, Miroslav: *Zlatarovo zlato i Prosjak Luka Augusta Šenoe*, u: *Zlatarovo zlato i Prosjak Luka Augusta Šenoe, U registraturi Ante Kovačića, Pod starim krovovima K.Š. Gjalskoga*, Zagreb, Školska knjiga, 1993.

Internetski izvor

Hrvatska enciklopedija, Intriga (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27689>, 2.rujna 2018.)